

Koldingbogen

ÅRSTAL: 2007

FORFATTER: Sven Arvid Birkeland

TITEL: Laurits Wilster – fra Skartved til Iowa.

KORT RESUME: Laurits Wilster, der udvandrede fra Sdr. Bjert som 19-årig i 1913, ser tilbage på barndom og ungdom og de første år i Ceder Falls

LAURITS WILSTER – FRA SKARTVED TIL IOWA

AF SVEN ARVID BIRKELAND

Jeg boede i min drengetid i Andst, hvor min far var sognepræst. Vi havde nogle gode venner, som havde en ungdomsbekendt, der var udvandret til Amerika. Ham havde de stadig forbindelse med, og de syntes, at jeg skulle skrive sammen med ham. Da han var frimærkesamler, ligesom jeg var, fandt de, at det var en særlig god ide. På den måde indledtes mit brevvenskab med den da 69-årige Laurits Wilster. Det varede fra 1953 til 1955. Det sidste brev fra ham, før hans død, er fra juledags morgen 1955.

I brevene fortalte jeg om mit daglige liv. Jeg gik på dette tidspunkt i realskole og fik præliminæreksamen i sommeren 1956, et halvt år efter hans død. Laurits Wilster fortalte om sit lange liv først i Sdr. Bjert, siden i USA og om sin hverdag. Han skriver i et af brevene, at nogle af tingene, som han fortæller om, deriblandt hans refleksioner over livets gang, vil jeg sikkert først rigtig forstå, når jeg når samme alder som ham. Det har jeg nu opnået, og jeg må give ham ganske ret. Jeg synes, at Laurits Wilster fortjener en minderune i en hjemstavnsbog, der dækker den egn, som han hele livet elskede.

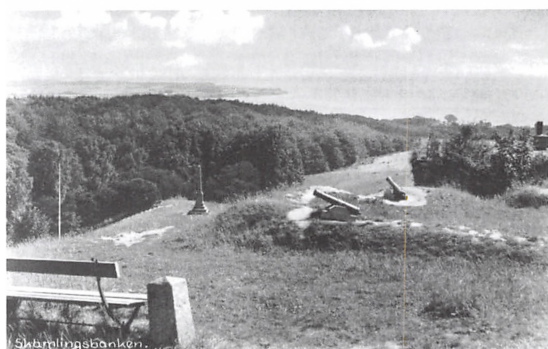
Laurits Wilster blev født i landsbyen Skartved ved Sdr. Bjert den 25. februar 1884. Moderen Maren Wilster havde født ham uden for ægteskab. Moderen giftede sig med

Laurits Nielsen, der blev drengens stedfar. I et af brevene fortæller han: "Min far døde, da jeg kun var 2½ år gammel, og så levede vi hos mine bedsteforældre. De var troende folk, og hos dem samledes de troende folk i landsbyen til samtalemøder, hvor dengang Brorsons salmebog blev benyttet, det var før *Kirke og Hjem* var udkommet. Vi brugte også *Harboøre sangbogen*, *Hjemlandstoner* og *De Unges Sangbog*. Jeg var kun en lille purk, men desuagtet, når jeg bare én gang havde hørt en melodi, da kunne jeg med min dengang høje barnestemme tone den sang op, som vi sagde (synge for). Når jeg havde lært en melodi, gav jeg ikke op, før jeg kunne synge salmen for mine bedsteforældre. Min far havde tre brødre, to blev lærere i København, og en blev ingeniør og driftsbestyrer på Thisted-Fjerritslev jernbanen. Men for at hjælpe til i hjemmet, måtte jeg tidligt ud at tjene, og da jeg kun var ti år, blev jeg sat i onsdags skole ½ dag om ugen. Det var en hård ting at undvære undervisningen. Jeg kom til at vogte køer langs vejene, og måtte da have mine bøger med i min taske og læse, mens køerne græssede. Men i den alder kan man tage meget. Under konfirmationsforberedelsen insisterede vores gamle præst meget på, at vi skulle lære 5-6 salmer udenad hver uge, hvilket var meget let for mig. Det er kommet mig til stor hjælp i min høje alder,

for jeg kan stadig huske alle disse salmer udenad”.

Da jeg fortalte om min realskoles årlige udflugt til Skamlingsbanken, skrev Laurits Wilster om sine unge dage på den samme egn, hvor han tjente som karl på Binderupgaard i 5½ år. Han gik på andejagt i tidlige morgentimer, idet der kom mange ænder ind fra bæltet, særlig når der var en snestorm i anmarch. Enten lå de unge karle skjult i en pram blandt tangdynger eller overraskede en søvning andeflok i moseområdet i grøfter og tørvegrave. Til arbejdet på gården hørte også med en fork at rense tang fra enggrøfterne, så havørrederne kunne komme ind og lægge deres rogn i fersk vand. Nogle morgener i februar kunne man finde 6-8 store havørreder. Ved god fangst entredede man med en fisker om opbevaring af ørrederne i hyttefade til den egentlige fiskeopkøbers kvase kom. Det kunne give en god fortjeneste på op til 75 øre pr. pund med 40 øre til karlene.

Selv efter 40 år i USA huskes Skamlingsbanken krystalklart med den enestående udsigt i klart vejr til Ribe Domkirke og de mange andre kirker på egnen, de store frugthaver

Skamlingsbanken.

i Binderup, Sdr. Bjert og Stenderup, Koldinghus med kæmpen på tårnet, mod øst Lillebælt og 18-20 kirketårne på Fyn, og mod syd den tyske grænse, der en søndag morgen stod skarpt med Dannebrog nord for og ingen flag syd for. Mange fik ved stævnerne på Skamlingsbanken tårer i øjnene og stemte i med ”Slesvig, vort elskede, omstridte land”. Han har været med til afsløringen af de fleste af mindesmærkerne på Skamlingsbanken. Laurits Wilster fortæller historien om dengang tyskerne i 1864 sprængte Skamlingsbankestøtten og bortauktionerede stenene. Hans bedstefar og andre på egnen, organiserede, at stenene blev købt, så de kunne genopføre støtten, så snart tyskerne var væk. De lod, som om de ville bruge stenene til alt muligt andet, og narrede dermed tyskerne.

Til de store fester kom danskere syd fra grænsen sejlene og gik op til Skamlingsbanken. ”Jeg har”, skriver han, ”set folk stå og græde ved tanken om, at de dagen efter skulle tilbage til det tyskbesatte land. En kone sagde: Med tålmodighed vil sagnet gå i opfyldelse, at den danske konge på en hvid hest vil ride ind i det genvundne land. Det skete kort tid efter, at jeg var emigreret. ”Hvor ville mange”, skriver han, ”der flygtede for tysk soldatertjeneste til USA, give meget for endnu engang at stå på Skamlingsbanken og skue ud over det genløste land”.

En juleaften mindes Laurits Wilster barndommens og ungdommens jul hjemme i Skartved, specielt en jul med voldsomt snefald. Alt omkring kreaturerne var lagt til rette, så arbejdet i højtiden blev lettet mest muligt. Man nåede lige at blive færdig til kirkens julekimning. Så stod hele familien

Familien Uldall på Binderupgård med karle, daglejere m.fl., ca. 1900. Foto: Hartmann, Aastorp.

udenfor i sneen og lyttede andægtigt. Derefter kom moderens små overraskelser i form af nogle grangrene dekoreret som et juletræ, bagværk, en beskeden julegave (vanter) og til sidst bedstefaderens læsning af juleevangeliet.

Laurits Wilster kom til USA i 1913 og må som alle andre have passeret Liberty Island med Frihedsgudinden og Ellis Island, hvor indvandringsmyndighederne holdt til. Han slog sig ned i Cedar Falls i Iowa og blev gift med en dansk kvinde. De fik ingen børn. Han fortæller om Cedar Falls, at det er en smuk by, der ligger ved Cedar floden. I 1913 havde byen 4.000 indbyggere. Der er et mindre vandfald, hvor der er anlagt et elektricitetsværk. Tidligere drev vandfaldet en del

møller og en papirfabrik. Byen havde i 1950 16.000 indbyggere. Da Laurits Wilster og hans kone startede i USA og lærte sproget, gjorde de det ved hjælp af to bibler, en på dansk og en på engelsk. Mere forretningspræget sprog lærte de ved at gennempløje aviser. Laurits Wilster blev anlægsgartner og anvendte bl.a. udrullede, forud dyrkede græsplæner. Desværre blev han angrebet af leddegigt og måtte opgive sin forretning. Han havde da sammen med konen bygget et hus i dansk villastil. Dette hus havde han udstyret med egenhændigt håndudskårne almuemøbler. Kort efter indflytningen blev hans hustru syg og døde. Selv måtte han pga. sygdommen sælge sin Buick og leje huset ud til en familie med børn, der så påtog sig pas-

ningen af ham. Det kneb specielt i vinterperioden, da gigten plagede særlig slemt.

I Politikens Danmarkshistories bind "Drømmen om Amerika" (1985) beskrives den danske udvandring i 1860erne fra Sønderjylland til Iowa, hvor danskere i Fairfield township i Grundy County grundlagde byen Fredsville.

Laurits Wilster fortæller om de første år, dvs. godt 40 år før han selv ankom: "De første danskere kom her på egnen i 1870erne og bosatte sig på den store prærie. Det var en lystig flok, fortælles det, men også en flok, der for de flestes vedkommende var flygtet fra deres fædrene hjem for at undgå den forhadte tyske militærtjeneste. De var stukket over grænsen i nattens mulm og mørke, og mange af dem var fra Aller og Tyrstrup sogne, ligesom en del var fra Hejls og Vejstrup". De sidstnævnte sogne var en del af de otte sogne, der kom til Kongeriget efter 1864, så det var ikke den tyske militærtjeneste, der drev dem af sted.

Byen Cedar Falls var grundlagt 10-12 år forud og hed i starten Sturgis Falls. Der var mange og store træer, deriblandt eg, valnød, elm og ceder, der gav floden og siden byen dens navn. Dengang var der 100 miles til jernbanen, hvorfra der udgik en ugentlig ridende post. Landet mellem Mississippi og Missouri blev i disse år opmålt i kvadratmiles. De første danskere kom i 1870, 21 mand, der købte 2 kvadratmiles prærie.

De første fandt, at jorden var billig og købte store arealer. De startede med at indrette sig i jordhuler med græstørvstag. Til deres trækstude og nogle køer opførte de træskure tækket med præriegræs. Trækstude og plove var eftertragtede ting, der i begyn-

Hans Henrik Bruhn, der var født i Hejls i 1860erne, udvandrede til Fredsville, hvor han blev farmer. Han ses her ca. 1890 med kone og to børn hos fotograf C. Sørensen i Cedar Falls.

delsen ejedes i fællesskab. I de første år blev kun små arealer af prærien opdyrket, for den var hård at brække op, men der var en del skov, særlig af eg og valnød, der i den første vinter blev hugget og i store mængde ført til savmøllen i Cedar Falls. Der var ingen veje, og man måtte vente, til jorden var tilfrossen, og studene forsynedes da med jernsko og spændtes fire eller endog seks for hver vogn.

Men livet i jordhytterne havde også sine genvordigheder, idet varmen indendørs ofte formåede at smelte sneen på taget, så vandet trængte ind. Også myrer og andet kryb plagede folkene. Ganske særligt gik det ud over madforsyningerne, der blev stjålet af ulvene. Indianere kunne finde på at tilegne sig kød og vildt, der blev ophængt uden for hytterne og frosset i det fri.

Efterhånden lå der store dynger tømmer, der var opsavet i brædder og nu opstablede på de forskellige byggepladser, og selv om det ikke var tilstrækkeligt tørt, startede man på det første hus, der gav de uvante tømrere den første indsigt og erfaring i den ædle byggekunst. Byens to smede havde fuldt op at gøre med at smede søm og nagler samt at holde studene beslået med sko, og rundt om på egnen var der nok af kalksten, som kunne bruges til grundsten.

Da den første sæd var lagt i den opdyrkede prærie, gik de fleste i gang med at opføre de nye hjem, og alle så med længsel hen til den tid, da de unge karle kunne skrive hjem til deres kærester, at nu måtte de komme. Da de mest nødvendige boliger var opført, begyndte man at bygge en kirke. Den blev færdig i året 1873. Endelig afgik der breve til de unge piger, og da de i september måned nåede til Cedar Falls, blev 14 unge ægtepar forenede i den nye kirke.

Om vinteren havde danskerne held til at nedlægge mange pelsdyr med god afsætning, og for disse penge købte man kirkeklokke, stude og avlsredskaber. Før pigernes ankomst havde tre af de unge mænd foretaget den lange rejse til byen Dubogne, der var endestationen på jernbanen østfra. Derfra begav de sig til Peoria i Illinois for på et klokkestø-

beri at købe en kirkeklokke til kirken. Desuden opkøbtes seks spand stude, seks nye vogne, plove og andre avlsredskaber, som nybygden trængte hårdt til.

Under mange genvordigheder nåede man tilbage. Da man kom til Mississippi floden, var der dengang ingen broer, og hver vogn forsynedes med træstammer langs siderne, og studene svømmede så over forspændt vognene.

Da man nåede hjem, blev vognen med kirkeklokken skubbet hen til kirken, og med et spand stude som trækraft blev klokken trukket op i tårnet. Snart efter lød kirkeklokkenes malmtoner ud over den store prærie, og når en mand blev træt, kom en anden til. Pigerne ankom den 17. september 1873. Vilsen blev forrettet af en læge, der også var præst. Han fortsatte for menigheden både som præst og læge. Efter det store fælles bryllup, var det de unge brude, der måtte sørge for ringningen.

Rundt om kirken opstod hurtigt en lille by med mejeri, forretninger, håndværkere, skole, forsamlingshus og også et familiehjem for de første pionerer. I 1889 medbragte faderen til en af indvandrerne, Jeppe T. Slifsgaard, den første flødeseparator, der kom til USA, og det blev starten på en omlægning til kvægbrug med mejerier. Det første andelsmejeri The Danish Creamery blev grundlagt. En forretning blev bygget med en landrute og en postrute.

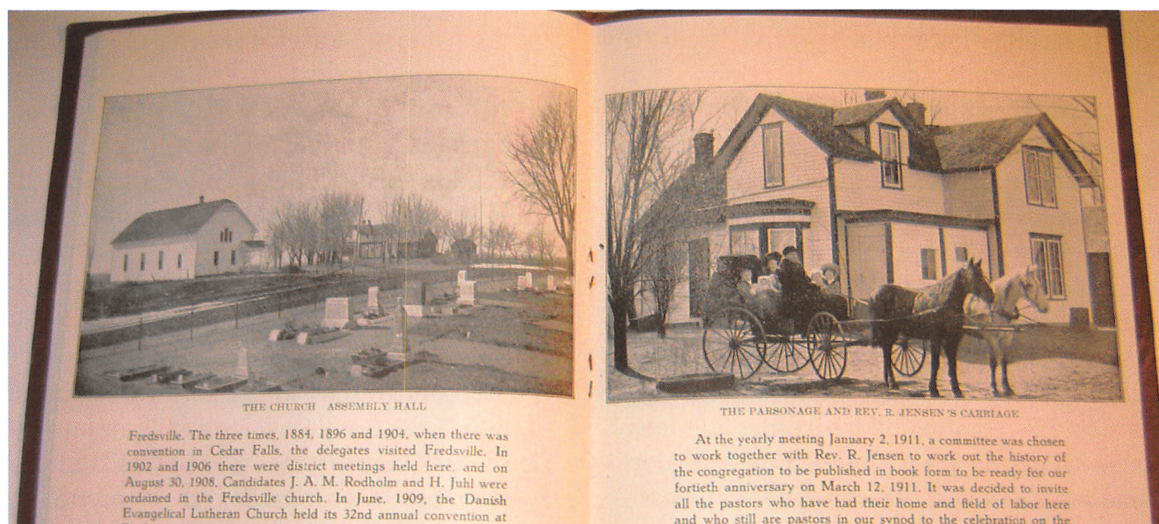
Efterhånden opstod der rundt om kirken en blomstrende lille by, men så kom jernbanen i 1901 og anlagde en holdeplads i byen Dike 3 miles syd for Fredsville. Den ene butik efter den anden blev flyttet på ruller, og de forretningsdrivendes huse fulgte efter, så

nu er kun kirken, præstegården samt søndagsskolen og farmernes huse tilbage. Kirkeklokken kalder fortsat til gudstjeneste, dog i de senere år er sproget gået over til engelsk. Telefon kom i 1902, elektricitet i 1929. På Decoration Day samledes store mængder omkring kirken, hvor Stars and Stripes vajer side om side med Dannebrog.

Den første præst kom fra St. Ansgar, Iowa, og den 12. marts 1871 var menigheden stor nok til at danne The Fairfields Scandinavian Congregation. Samme år ankom en missionær A. S. Nielsen fra Danmark til Nazareth Lutheran Church i Cedar Falls. Han påtog sig også at prædike i Fredsville. Den første kirke blev bygget 1873. Præstegården blev bygget 1889. I 1884 blev menigheden optaget i The Danish Evangelical Lutheran Church in America. En ny kirke blev bygget i 1885, og menigheden hed nu Fredsville Danish Evangelical Lutheran Congregation.

Meget er forandret siden jernbanen kom til egnen og anlagde en holdeplads tre miles syd for byen, men det er med en underlig fredfyldt følelse, at man på en bakke uden for byen stopper op i bil og fra dette højdedrag ved kirken ser milevidt til alle sider. Hvorhen man end skuer, ses velholdte farme, hvor efterkommere er gået i de første danske emigranternes fodspor. Og ville man gå til disse farme og fremsætte et ærinde på dansk, ville sproget blive forstået, hvor man end kom. Selv børn i tredje og fjerde slægtled benytter som regel det danske sprog, ofte med lidt sønderjysk dialekt. Alt det berettede Laurits Wilster om i sine breve.

”Ved sølvbrylluppet var endnu alle par i live, ved guldbrylluppet 8 par, på 60 års dagen 5 par, men nu er alle borte. Fredsville kirkegård rummer nu mange danske grave, og ved et besøg der, mindes Laurits Wilster sit barndomshjem og det gamle land. På De-

Fra bogen "A History of Fredsville Danish Evangelical Church 1871-1946".

Kirkegården i Fredsville, Iowa. Foto: Phil Heath, 2007.

coration Day, den amerikanske nationaldag den 30. maj, besøgte han kirkegården for at pynte sin hustrus grav. Ingen grav var glemt, og selv om et blomsterflor året rundt dækker gravene, så kommer der på mindedagen nye buketter, kranse eller blomster til. De røde og hvide farver er fremtrædende, og der findes mange monumenter og gravstene med dansk indskrift. Man læser navne som Anset, Frørup, Aller, Fjelstrup, Tyrstrup og Hejls – navne fra både syd og nord for den gamle grænse og fra de otte sogne. På en sten er indhugget en linie med teksten: "Skamlingsbanke, ak du kære, ligger langt herfra". Det er svært at løsrive sig fra denne indskrift. Det er en immigrant fra Hejls, der ligger be-

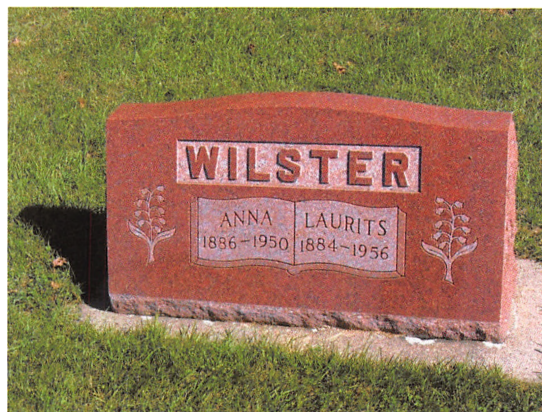
gravet her, og hun må have døjet hjemveen så svært, at disse ord er blevet indhugget i hendes gravmæle. Navnlig de ældste sten bærer indskrifter, der taler om hjemlængselen, og selvom gravstederne er pyntede, gør de alligevel indtryk af at være glemte".

Laurits Wilster fortalte i sine breve om de kirkelige forhold i Cedar falls. Byen var da vokset til 16.000 indbyggere, og der var 26 kirker med tre yderligere under opførelse. Han tilhørte den lutherske kirke af indremissionsk retning (Nazareth Lutheran Church in Cedar Falls, Iowa), hvor der netop var ansat (1949) en ny præst af dansk afstamning, Homer Larsen. Denne blev efterhånden en meget kendt præst med radio-

gudstjenester. Der var to andre kirker, en af Grundtvigs retning og en baptistkirke. I byen var der et stort lærerseminarium, et universitet og en landbrugsskole med tusindvis af elever. Endvidere er der i byen 7-8 skoler og en ny højskole. Han fortæller om de amerikanske kirkeforhold med medlemskirker og kirkebaseret religionsundervisning, da der ikke undervises i religion i skolerne. Den lovbefalede skolegang går til 14-15 års alderen, men de fleste fortsætter 4-5 år på high school, der er gratis, og derefter på college andre fire år mod betaling. På disse colleges er der 4-6.000 unge, der ikke er medregnet i de 16.000 indbyggere. Der er ca. 30 kirker, og flere er under opførelse. Der er to danske lutherske kirker, og hver af disse har filialkirker i byens udkanter. Desuden er der en dansk baptistkirke og endnu en dansk luthersk kirke lidt uden for byen, hvor der endnu holdes dansk gudstjeneste to gange om måneden. Om søndagen er der gudstjeneste kl. 8.30, søndagsskole 9.30 og 10.30 atter gudstjeneste. Om aftenen er der ungdomsmøde ved 18-tiden og derpå Luther League møde beregnet på de unge college-studerende, der er meget aktive med diskussion og hedningemission. Mange af disse unge tager ud som missionærer til Mexico og Sydamerika, hvor katolikkerne er i overtal. I mange af disse stater har der været forfølgelser af protestantiske menigheder med afbrænding af deres kirker og forsamlingshuse. "I vores kirke er der religionsundervisning", fortæller han, "hvilket ikke må finde sted i skolerne. Skoleferien er på tre måneder, hvoraf vores unge bruger 3 uger til bibelskole. I kirken synger vi mange danske salmer oversat til engelsk og også gode amerikanske

salmer. Kirken har et sangkor på 30-40 medlemmer. Desuden tager mange frivillige sig af søndagsskolen, drenge- og pigespejderne og ungdomsforeningen". Laurits Wilster giver på denne måde i sine breve et billede af hans liv omkring 1950.

Laurits Wilster bevarede sin kristne tro hele livet og levede intenst med i sin kirkes liv. På sine fødselsdage indbød han det store sangkor til kaffekomsammen, og han havde tæt forhold til de forskellige sider af menighedslivet. I sine sidste leveår, da han måtte holde sig til sit hus, begyndte han at male akvareller inspireret af Grandma Moses, der ligesom han var plaget af sygdom. Laurits Wilster døde i begyndelsen af 1956. Hans breve har jeg bevaret og jævnlige taget frem. Hans liv vidner om et menneske, der beslutter at skabe sig et nyt liv i Amerika. Det lykkes til fulde, idet han og hans kone bliver en integreret del af et amerikansk samfund i en by i Iowa, men hele livet bevarer han en veneration for det gamle land.

Laurits Wilsters gravsten på Greenwood Cemetery, Cedar Falls, Iowa. Foto: Phil Heath.